

המעדר

במשנה פאה ב' ב' שנינו:

אמת המים שאינה יכולה להקצר כאחת (פירושו¹: שמי שעומד מצידה האחד של של האמה אינו יכול לקצור את התבואה שבצידה השני, אלא צריך הוא לעמוד באמצע האמה) - רבי יהודה אומר: מפסקת (פירושו: שהשדה נחשב לענין פאה כאילו הוא שני שדות, וחייבין פאה מכל אחד מהם, שהרי אין נותנים פאה משדה אחד לחברו). וכל ההרים אשר במעדר יעדון (לשון הפסוק בישעיה ז כח), אף על פי שאין הבקר יכול לעבור בכליו (שאי אפשר לצמד בקר לעבוד שם בכלי המחרשה לחורשם, מאחר שחורשים אותם בני אדם בידם וזורעים אותם) הוא נותן פאה לכל (פירושו: שאין ההרים הללו חשובים הפסק, וכל האיזור נחשב כשדה אחד לענין הפאה).

הסביר ר' עובדיה מברטנורה - בפירושו למשנה שם - שמקום שעודרים במעדר, אף כי סביבו חרש במחרשה, לא נחשב כהפסק: "שהרואה אומר: אין זה קרקע בור, אלא למחר חופרים אותו במעדר וזורעים אותו ושתי שדות הן אחת"². למדנו לדעת כי באותם שטחים תלולים, שאי אפשר היה לחרוש במחרשה, היו חורשים את הקרקע במעדר; ואכן כך למדים אנו ממקורות רומיים בני התקופה שהרי Pliny, בן המחצית השניה של המאה הראשונה לסה"נ כותב³:

in collibus traverso tantum monte aratur...tantumque est laboris homini ut etiam boum vice fungatur: certe sine hoc animali montanae gentes sarculis arant.

1. הפירוש למשנה כאן הוא על פי פירושו של אלבק. וראה מש"כ S.Krauss, *Talmudische Archäologie*, לייפציג 1911, ח"ב, עמ' 559, הערה 174.
2. פירוש זה כסברתו הראשונה של הרמב"ם בפירוש המשניות שלו שם.
3. *Historia Naturalis* 18.178.

ותרגומו:

איזור הררי נחרש מעבר למדרון ההר⁴... ובן אדם יש בכוחו לעשות את עבודת השור - על כל פנים אנשי ההר מוותרים על בהמה זו ועושים את חרישתם **במעדרים** (sarculis).

אין לנו ידיעות מרובות על צורת ה-sarculum, מלבד זה שהיה סוג אחד בעל שן אחת ואחר בעל שתי שיניים, כמבואר ב-Palladius⁵: Sarculos vel simplices vel bicornes.

אכן המשנה בכלים י"ג ב' (ושוב שם, י"ח ז') מדברת על שן של מעדר ומשמע מכך שהמעדר יש לו שן אחת, ואילו בתוספתא כלים בבא מציעא ג' י"ד - מהדורת צוקרמנדל - עמ' 582, נאמר:

...ושרתוע והדוקרן⁶ והמעדר והמלקוט של כובשין⁷ שניטלה אחת משניהם ועשה של מתכת הרי אלו טמאים על כולן... וכו'.

הרי לנו סוג של מעדר בעל יותר משן אחת, ואם נשברה שן אחת והחליפה בשן של מתכת, הרי כל הכלי הופך להיות ככלי מתכת לעניין הטומאה. אולם לכאורה יקשה עלינו - כלום עשו מעדר, כלי העשוי לחרישה בתנאי קרקע קשים, עם שיניים של עץ? אמנם מצאנו גירסא אצל הגאונים⁸ הגורסת "המעבר" במקום "מעדר" והיא מאושרת, לכאורה, על ידי לשון המשנה בכלים י"ג ז':

המעבר והמגוב וכן משרק של ראש, שנטלה אחת משניהם ועשאן של מתכת, הרי אלו מטמאן.

4. ראה הערתו של H. Rackham במהדורת Loeb ח"ה עמ' 300: i.e. the furrows do not run straight up hill and the cross furrows horizontally, but both are diagonal to the slope of the hill, so that the plough (!) runs alternatively up the slope and down it diagonally.

והשווה בספרו של י' פליקס, החקלאות בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים-תל אביב, תשכ"ג, עמ' 136-137, ואין כל מקום להאריך.

5. 1.43.3. השווה ב-Isid 20.12.

6. bidens=

7. ראה קרויס, ארכיאולוגיה, שם ח"א, עמ' 154. לא נראה לי פירושו שזה סוג של מספריים, ואקוה לדון בכך במקום אחר.

8. פירוש הגאונים לסדר טהרות עמ' 33, שורה 4; וראה הערותיו של המהדיר, מהר"ן אפשטיין, שם. באשר לזיהויו של המעבר, דומני שהוא כמו ה-ventilabrum. ראה בספרו של וייט (ציון להלן), עמ' 32-35; וראה קרויס, שם עמ' 577, הערה 285, ואכמ"ל.

המעבר הוא מעין רחת העשוי לרוב מעץ, וע"כ נראה לכאורה כי גירסת מעבר עדיפה. אולם אין העניין מוכרע, כי הרי המעדר הפשוט והפרימיטיבי היה עשוי גם מעץ, כפי שנוכיח להלן, ועל כן אין לשלול את הגירסא מעדר.

נחזור עתה למשנת כלים י"ג ב', המדברת על שן של מעדר. היא עוסקת בשן העשויה מתכת - ואכן כל אותו הפרק עוסק בכלי מתכות. אלבק בפירושו למשנה שם קובע שלמעדר "שעודרים בו את הקרקע פעמים מחברים לראשו האחד שן שכותש בו את גושי העפר... השן מקבלת טומאה אפילו ניטל מן המעדר"; וממשנת כלים י"ח ז' הוא לומד: "שאם היתה השן טומאה טומאת שבעה, וחיברה למעדר, המעדר כולו טומאת שבעה". נראה שלפי דעתו של אלבק את החפירה של המעדר היה בקצה אחד של המקל או המוט שעליו מורכב המעדר, ובקצה השני היתה שן שכותשים בה את גושי האפר, אולם טרם נמצאה עדות לכלי זה.

מאיך, בספרות החקלאית הרומית מוצאים אנו כלי אחר הדומה ל-sarculum ובא יחד אתו במקורות⁹, והוא ה-rastrum. גם בו משתמשים למעין חרישה¹⁰, ויש מהם אשר בצד אחד - למטה - מעדר, ומולו בצד השני שיניים, כדבריו של הסופר הרומאי בן המאה הרביעית לסה¹¹:

vel ascias in aversa parte referentes rastros.

ותרגומו: מעדר צר שעליו מחובר בצד השני שיניים.

K.D. White בספרו החשוב *Agricultural Instruments of the Roman World* (קיימברידג' 1967), עמ' 55, כותב*:

From the evidence of Palladius it appears that some *rastris* resembled the English mattock in having an adze-shaped blade (*ascia*) projecting from the opposite side to the prongs, which was used for chopping out roots encountered when a worn out vineyard was being converted to a pasture or cereal growing.

ושוב שם בעמ' 67 הוא כותב:

...the specialized tool referred to by Palladius which consisted of a narrow mattock-type blade on one side, and the two-pronged

9. כגון ב- Ovid Metam. 2.36, idem Fasti 1.699-700

10. ראה Isid. 20.14.6; Varro Il 5.136

11. Palladius 4.23, ed. Teubner p.48

* מפתת הקושי בתרגומם של מונחים מקצועיים, החלטנו להשאיר את הקטעים הלוועיים בעינם - המערכת.

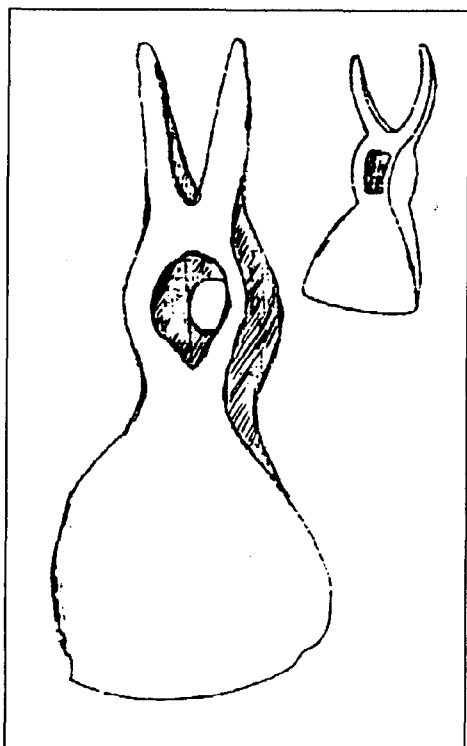
rastrum on the other. This peculiar dual - purpose implement is not mentioned in any other literary source, but surviving examples are known.

בדומה לכך כתב החוקר הדגול W.H.Flinders Petrie בספרו **Tools and weapons** (לונדון 1917), עמ' 55:

On the slopes of the Apennines a narrow and heavy hoe was preferred, with a double rake for breaking up clods, like the modern fork-end hoe.

(ראה תמונה מס' 1)

שמה במשנתנו מדובר בכלי כזה אשר מצדו האחד מעדר, ומולו שיניים. ההבדל בין מה שמשמע מתוך המשנה, מה שלמדנו מפלדיוס ומהמצא הארכיאולוגי - שלפי המשנה מדובר בשני חלקים שונים המחוברים על מוט עץ אחד, והשן יכולה להינטל מן המוט, כאשר המעדר עדיין נשאר קבוע בו. אמנם טרם מצאתי עדות מוחלטת לכלי מורכב כזה, אבל אם נכונים דברינו, על פי עדותן של המשניות יקום דבר.

תמונה מספר 1
(ע"פ פטרי, שם)

עוד מצאנו בתוספתא כלים בבא בתרא א' ח', מהדורת צוקרמנדל, עמ' 591:

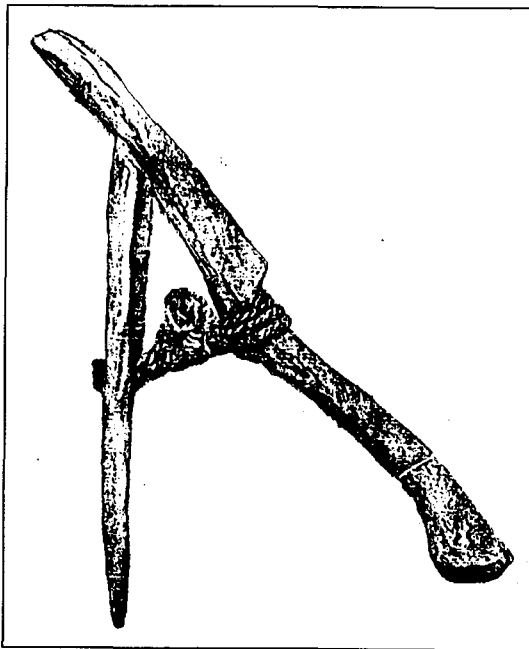
המשיחות והרצועות שבמעדר, תפורות - חיבור, וקשורות - אין חיבור

ייסטרוב במילונו¹² תרגם: strings and thongs of the share beam שחשב כי המעדר הוא גם share of the plough, חרב (או את) המחרשה. אולם ספק אם חרב המחרשה חובר לסוליה או ליד המחרשה במשיחות וברצועות¹³. בכלל קשה להבין מה תפקידן של משיחות ושל רצועות במעדר, וכיצד יכלו להיות 'תפורות' לו.

והנה מצאתי בספרו הנ"ל של Sir Flinders Petrie, שכתב בעמ' 54 כדברים הללו:

The next stage was the compound hoe, with a **wooden** handle. To resist the strain in working a cord was tied to the blade from the handle. This cord was kept in place usually by the notches in the side of the blade. In other blades holes were cut through which the cord was passed.

(ראה תמונות 2,3)

תמונה מספר 2
(ע"פ פטרי, שם):
מעדר עם משיחות
"תפורות".

12. 2813

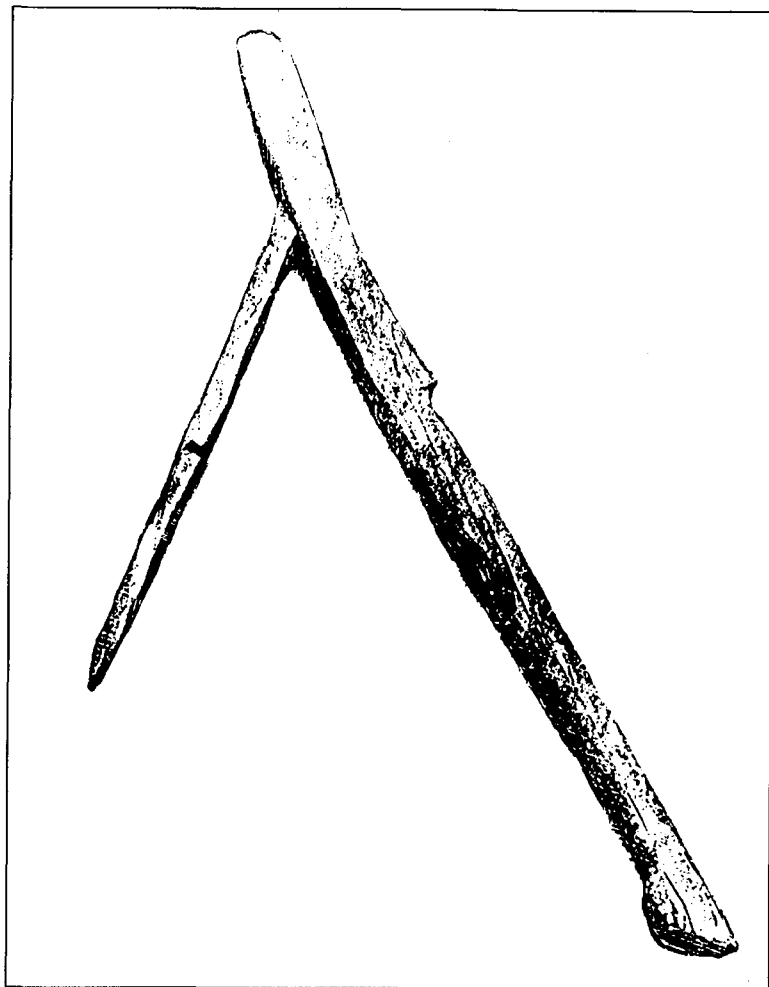
13. ראה על כך בפירוט בספרו של ש' אביצור, המחרשה הארץ ישראלית: תולדותיה והתפתחותה, תל-אביב תשכ"ה, ובייחוד בעמ' 67.

על אתר - ביטאון לענייני ארץ ישראל במקורות

נראה אם כן, כי אלה אשר המשיחות והרצועות עברו דרך חור שבלהב המעדר נקראו **תפורות**, ואילו אלה אשר הלהב הוחזק במקומו על ידי רצועה העוברת בחריצים שבצידי הלהב, הם נקראו **קשורות**.

ראינו מדברי פטרי שהיו מעדרים אשר עשויים כולם מעץ (ראה לעיל), והנה בתוספתא כלים בבא בתרא א' ז', מהדורת צוקרמנדל, עמ' 591, קוראים אנו:

העין שבמעצד והעין שבמחרשה והמסוה שבמעדר, בזמן שהן קבועין - חיבור לטומאה ולהזאה. בזמן שבפני עצמן - טהורין.

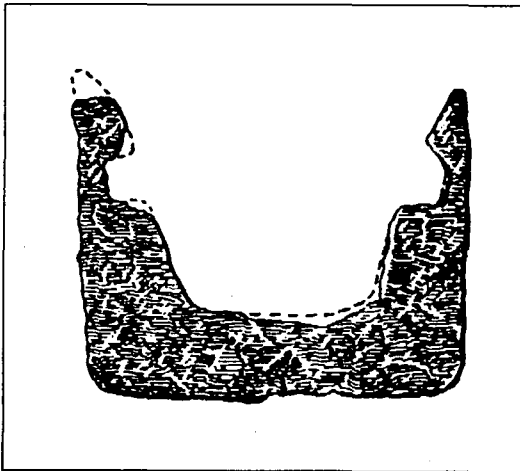

תמונה מספר 3 (ע"פ פטרי, שם): מעדר עם משיחות קשורות (ראה החריץ למקום המשיחה והבליטה שבידית).

נשאלת השאלה, מהו המסוה שבמעדר? הגר"ש ליברמן¹⁴ העיר כי ר' שמעון משנץ, בפירושו לכלים פרק כ"א סוף משנה ב', גרס: המסוה שבמעצד. לכאורה היה נראה כי גירסא טובה נשתמרה לנו אצל הר"ש, שהרי המעצד זקוק למסוה, מעין כיס, אשר ישמור על חודו. אולם דומני כי אין לקבל גירסא זו, והיא באשגרא ממה דלעיל מיניה, העין שבמעצד; שהרי מספר פטרי¹⁵:

In Norman times the spade was only one - sided; it was cut in wood, and shoed with sheat iron. **Similar iron shoes are found in Roman times**¹⁶

נראה, אם כן, שזהו המסוה של המעדר, מעין תער או ריקוע ממתכת העוטף את חודו של מעדר העץ; וודאי היה צורך בחיזוק מעין זה כאשר עסקו במלאכה הקשה של עידור-חרישה בהרים.

תמונה מספר 4
(ע"פ ליברסידג' שם):
"מסוה" רומאי
מ Verulanium
שבאנגליה.

14. תוספת ראשונות ח"ג, עמ' 72
15. שם, עמ' 55. ראה עוד בספרו של G. Dalman, *Arbeit und Sitte in Palastina*, כרך ב', Gütersloh, 1932, עמ' 124 ואילך.
16. וראה עוד בספרה של Joan Liversidge, *Britain in the Roman Empire*, לונדון 1973, עמ' 217, שכתבה: Shovels and spades may sometimes have blades made entirely of wood or of iron, but the majority used both materials with a iron shoe edging the wooden blade. היא גם מתארת בפירוט את צורת החיבור של המסוה למעדר. השהו מש"כ בספרי תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ד, עמ' 150-151, ואקוה לחזור לעניין זה במקום אחר (ראה תמונה מס' 4).